

3. Гиндин С. Семантические словари – карты языкового мира / С. Гиндин // Русский язык. – 2001. – №5. – Режим доступу до журн.: <http://rus.lseptember.ru/article.php?ID=200100501>
4. Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография / Ю.Н. Караулов. – М.: Наука, 1976. – 355с.
5. Костюшко О. Тематичні словники у сучасній слов'янській лексикографії / О. Костюшко // Проблеми слов'язнавства. – 2003. – Вип. 53. – С. 271 – 280.
6. Кочерган М.П. Зіставна лексична семантика: проблеми і методи дослідження / М.П. Кочерган // Мовознавство. – 1996. – № 2 – 3. – С. 3 – 12.
7. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология / В.Н. Манакин. – К.: Знання, 2004. – 326 с.
8. Морковкин В.В. Комплексный учебный словарь “Лексическая основа русского языка” / В.В. Морковкин. – М.: Русский язык, 1984. – 1167 с.
9. Русский семантический словарь. Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений [Под общей редакцией акад. Н.Ю.Шведовой]. – Т.1. – М.: “Азбуковник”, 1998. – 804 с.
10. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры: Опыт исследования / Ю.С. Степанов. – М.: Языки русской культуры, 1997. – 824 с.
11. Ayto J. The Oxford Dictionary of Slang / J. Ayto. – Oxford University Press, 2003. – 474 p.
12. Diccionario de uso del Espanol [M. Moliner]. – Madrid: Gredos, 1998. 1520 p.
13. Diccionario Ideologico De La Lengua Espanola: Desde La Idea a La Palabra, Desde La Palabra a La Idea / Julio Casares y Sanchez. – Barcelona: Editorial Gustavo Gili, 2001. – 1446 p.
14. Dornseiff F. Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen / F. Dornseiff, U. Quasthoff, H. E. Wiegand. – Berlin – New-York: Walter de Gruyter, 2004. – 933 p.
15. Meyer R.V. Bedeutungssysteme / R.V.Meyer // Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung.. – 1989. - №43ю – С.10 – 11.
16. <http://thesaurus.reference.com>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Бондаренко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу КДПУ ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: контрастивна лексикологія, теорія та практика перекладу.

СЕМАНТИКО-НОМІНАТИВНА ПРИРОДА КОНЦЕПТУ „ЧОРТ” У МОВНО-КОНЦЕПТУАЛЬНІЙ КАРТИНІ СВІТУ Б.-І. АНТОНИЧА

Тетяна ВІЛЬЧИНСЬКА (Тернопіль, Україна)

Стаття присвячена аналізу етноконцепту „чорт” у поетичній творчості Б.-І. Антонича. Виявлено основні смисли, що визначають його семантику у мовно-концептуальній картині світу письменника.

The article deals with the analysis of the concept „devil” in B.-I. Antonych's poetic creative work. Main meanings that reveal its semantics in lingvoconceptual world picture of the writer are found out.

Поява на початку 60-х років на сторінках періодичних видань після майже тридцятирічного замовчування перших публікацій поезій Б.-І. Антонича відразу актуалізувала багато дослідницьких проблем, передусім пов'язаних із тлумаченням його релігійно-філософської лірики як вершинного явища в українській поезії ХХ ст. Творчості Б.-І. Антонича давали самі різноманітні оцінки і характеристики, які часто не узгоджувалися між собою (С. Трофимук, І. Дорошенко, М. Неврлий, Б. Рубчак, Д. Павличко та ін.). Нове прочитання її окреслилося в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. у зв'язку з появою праць М. Ільницького, Ю. Андруховича, Л. Стефанівської, В. Махна та ін., що підходили до тлумачення письменницької спадщини як міфосвіту. Подібний підхід значною мірою сприяв активізації дослідницького інтересу до сакрального в ній (М. Новикова, І. Бетко, І. Драч). Проте науковці акцентували увагу насамперед на ролі Б.-І. Антонича як носія релігійно-християнського світогляду й національної ідеології в історії української літератури, тоді як, за словами В. Грещука, літературно-естетичний погляд на новаторство поета обов'язково „має бути доповнений з'ясуванням його мовного феномена як одного з визначних чинників оригінальності й самобутності антоничівської поезії” [3: 224]. І хоча мовні особливості поезики Антонича досліджувалися й раніше (В. Грещук, Л. Невідомська), в аспекті когнітивної лінгвістики вона вивчається вперше.

Дослідження поетичної спадщини в означеному ракурсі актуалізує використання відповідних термінопонять, передусім таких, як „концепт”, „картина світу” та ін. Зауважимо, що у сучасній лінгвокогнітивістиці усталилися певні уявлення як про концепти (О. Кубрякова, Р. Фрумкіна, Ю. Степанов, А. Вежбицька, В. Жайворонок, О. Селіванова та ін.), так і про картину світу (Б. Серебренников, В. Постовалова, Т. Цив'ян, О. Кубрякова, В. Телія, Ж. Соколовська, К. Яковлева, Л. Лисиченко, Ю. Мосенкіс й ін.). Особливе зацікавлення сьогодні викликають насамперед етнокультурні концепти як репрезентанти мовно-концептуальної картини світу, зокрема, її міфопоетичного різновиду. Здебільшого

подібні концепти тлумачать як константи української національної культури, що живиться з невичерпних народних джерел (В. Жайворонек), а відповідну картину світу – як той глобальний образ, що лежить в основі світобачення людини, у тому числі митця, і є результатом усієї її духовної активності (В. Маслова).

У статті предметом розгляду став етнокультурний концепт „чорт”, репрезентований у мовно-концептуальній картині світу Б.-І. Антонича. Завдання дослідження полягає в тому, щоб, зважаючи на особливості номінування концепту, простежити семантику аналізованої структури в авторській картині світу.

Важливу роль образу чорта у поетичній творчості Антонича, зумовлену специфічним характером цього демона, підтверджує розмаїття його номінацій. Серед вербалізаторів концепту „чорт” переважають однослівні, характерні також для загальномовної практики його називання, як-от: „чорт”, „біс”, „диявол”, „сатана”, „змій”, „ворог”, наприклад: „З чортом грає в карти (це не жарти, це не жарти) молодий капітан” [1: 56]; „Біси грали в карти невпинно” [1: 74], „Апаге, – буркотить, – сатанас” [1: 62], що у перекладі з грецької означає: „Геть, дияволе”. Привертають увагу номінанти досліджуваного концепту, реалізовані у назвах поезій, що увійшли до „Великої гармонії” та являють собою стилізацію літургійних мотивів у латинській версії, на зразок: „Advocatus diaboli” („Оборонець диявола”) або „Apage satanas!” („Геть, дияволе!”).

У міфопоетичній традиції поширеними є уявлення про чорта (сатану) як вигнаного ангела: „У легендах чорти – ангели, що відмовились славити Бога; скинуті з неба, вони потрапляли, хто у воду, хто в ліс, хто в поле, перетворюючись на духів окремих урочищ” [5: 625]. В Антоничевій поезії подібне розуміння повною мірою знаходить собі підтвердження у назвах „Янгол вигнаний”, „Янгол лісу”, „Водяник”: „Це Янгол вигнаний ... солодку пісню грає” [1: 231]; „Горбатий Янгол лісу манить теплим мохом” [1: 163] або „... й горбатий Водяник закличе тіні з лігов” [1: 143]. Уявлення про нечисту силу, швидше за все, асоційовану з чортом („у східних слов’ян чорт – родове поняття, яке часто включає всю нечисть” [5: 625]), об’єктивується і в демононазві „Чорний Янгол”: „... ні Чорний Янгол лопотом зловісних крил струни душі не перерве” [1: 248]. Зауважимо, що лексема „Янгол” у антоничівських текстах характеризується як полісемантичність, так і високою частотністю вживання. Поет використовує її також для називання Бога, ангела тощо. Щодо номінантів „Янгол вигнаний” та „Чорний Янгол”, то вони демонструють яскраві зразки образних парафраз.

Індивідуально-авторське тлумачення злої сили, співвідносною з чортом (дияволом-спокусником), засвідчує і така номінація, як „ляк”: „...щоб темний ляк – дитя підземне кликала щоночі” [1: 176]. Наявність різних демононазв на позначення „чорта”, як і в загальномовній практиці, пояснюємо традицією табування. У такий спосіб можна визначати і персоніфіковану „Зраду” („З Провалля Зради шепіт. Ляк – мов птах стоокий” [1: 141]); і такий поширений прийом, як використання табуїстичних метафоризованих висловів на зразок: „... розчавлю притаєну зради змію” [1: 112]; і суто авторське тлумачення диявола як „папуги”: „Ходи, ходи! – кричить зелена і ярка папуга” [1: 231] та ін.

Зауважимо, що досить часто вибір демононазви підтверджує її внутрішня форма. Наприклад, слово *чорт* етимологічно пов’язане з лит. *kereti* „вректи, зачарувати” [8: 347], відповідно в Антонича – „таємне зілля варить чорт” [1: 86]. Або найменування біс, що, за однією з етимологічних версій, виявляє зв’язок із лит. *baisa* „страх, небезпека” [4: 201], тоді як у досліджуваному матеріалі, внаслідок контакту з „червоним бісом”, „о[тець] Патрикій божевільний став” [1: 62].

Зважаючи на внутрішні форми вжитих демонологічних найменувань та специфіку лінгвальної концептуалізації образу чорта в авторській картині світу Б.-І. Антонича, визначаємо інтенціональне поле аналізованого концепту. Основні семантичні компоненти в його структурі збігаються з тими, що характеризують відповідний концепт в українській етносвідомості. Так, „чорт” – це передусім „той, що втілює зло” („... заклата ніч і смерть в напоях, що їх коханням варить чорт” [1: 86]) і „той, що спокушає” („Це Янгол вигнаний на кришталевій катеринці солодку пісню грає під вікном душі моєї... – Ходи, ходи – тут розкіш

жде, шалена та гаряча” [1: 231]). Обидва концептуальні смисли етимологічно й семантично вмотивовані: чорт – „злий дух” [9: 188], диявол – „наклепник, звабник” [9: 97].

У поетичній картині світу Б.-І. Антонича подібні семантичні компоненти помітно розгортаються, завдяки об’єктивації давніх етнічних уявлень про чортів, що вчили людей грати в карти, пити горілку, спокушали їх золотом, грішми і т. ін. Це дозволяє конкретизувати семантику досліджуваного концепту, окресливши в ній такий смисл, як: „той, що будь-якими способами намагається утримувати людей у злі, вкладаючи в душі нечестиві помисли”: *„На дворі буревій, у корчмі портовій на столі в чарці джин. Нещасний, нещасний, хто бісові програв тінь власний”* [1: 57].

Щодо інших концептуальних смислів, то помітно актуалізуються в семантичній структурі аналізованого концепту ті, що вказують на локалізацію демонічної сили. Зокрема, „чорт” – це „той, що живе в нечистому місці (пеклі, болоті, роздоріжжі і т. ін.)”; в Антонича – в „дірці”: *„Червоний біс регочеться із дірки”* [1: 62]. Водночас, згідно з язичницькими уявленнями, він – також „той, що є демоном лісу, водойми, а відтак, і мешкає там”, як антоничівські „Янгол лісу” або „Водяник”. За допомогою подібних образів поет реалізує насамперед свої пантеїстичні погляди, пов’язані з гармонізацією Всесвіту. *„Усоте прославляючи буйноту життя”*, автор повноправними господарями, крім „полярних янголів”, які *„колишуть Божі води”*, вважає також „Янгола лісу”, що *„манить теплим мохом”*, і „Водяника”, що закликає *„тіні з лігов”*. Подібні контексти засвідчують виразну амбівалентність концептуалізованого поняття. Об’єктивація у міфосвіті Антонича демонів лісу, водойм (зауважимо, що ці місця більш дикі, можновладні, небезпечні і більш священні, порівняно з полем, нивою) підтверджує, як зауважує М. Новикова, в особі поета „унікального візіонера язичництва”, „реставратора найглибших надр української, загальнослов’янської, ба навіть індоевропейської міфосвідомості” [6: 302].

Серед смислових компонентів у структурі концепту „чорт” в аналізованих текстах привертає увагу і такий семантичний фрагмент, як „той, що характеризується специфічними ознаками”: „певними атрибутами, наприклад крилами” (*„Чорний Янгол лопотом зловісних крил струни душі не перерве”* [1: 248]); „акцентованою кольоровою гамою” (*„Чорний Янгол”, „червоний біс”, „темний ляк”*); „властивими демоносілі звуками” (*„біс регочеться”, „регит чорта”*).

Про окремі з ознак нечистої сили можна говорити, що вони імплікуються в тексті, реалізуючись на рівні певних асоціативних зв’язків. Так, думки ізгоя *„зловісні, отруйні”*, природа ж навіює поету *„слів спокусливу їдь”*, щоб складав він *„отруйну дань своїм часам”* і т. ін. Часто імплікується в тексті й етнічний компонент. Зокрема, там, де оживає пропущений через свідомість українського поета-лемка таємничий світ Карпат, в якому живуть духи стихій, магічні володарі звірів, куди відходять після смерті душі мертвих і т. ін.: *„Тут звірі виють глухо, спрагли і неситі, таємне зілля, дика борть, заклята ніч...”* [1: 86].

Якщо для інших письменників чорт є насамперед утіленням зла і смертельної загрози, то для Б.-І. Антонича – це передусім „той, що уособлює підступність, лицемірство”. Спокушаючи ліричного героя, він шепоче голосом, *„повним туги, болю, ляку”*: *„Я, як і ти, самотній, нещасливий”* [1: 231]. Проте іманентні показники сакральної мови засвідчують протилежне: на ці слова диявола *„сова гугнява відзивається глумливо з луга... Кричуть круки”* [1, 231], тобто активізуються хтонічні сили, що є провісниками небезпеки, а сам диявол набуває виразних ознак та викликає потребу протистояти йому: *„Виходжу перед хату і поріг мого серця зливаю всецілющою, свяченою водою”* [1, 231].

Водночас специфіку лінгвальної концептуалізації образу чорта визначає не лише намагання автора об’єктивувати ті чи інші язичницькі та християнські уявлення про нього, але й вирішити головну філософську проблему своєї творчості, зумовлену взаємостосунками ліричного героя з Богом. Показовими у цьому плані є передусім такі поезії, як: „Оборонець диявола” і „Геть, дияволе!”.

Ліричний герой Антонича, як і сам поет, прийнявши задані християнським Богом „правила гри”, щиро вірить, що чинив гріх, спокушений магічним світом предковічних міфів і символів, зваблений „зеленою євангелією” природного, безгріховного буття. Проте коли він постає перед судом Божим, то все ж вірить, що переважить його сповнене любові серце:

„Моя душа поплямлена життям і зла, але поглянь на серце. Тоді Ти покладеш на терези ваги мою всю гордість, всю любов...” [1: 214]. Та цього разу перемагає диявол, уявлення про якого імплікується в тексті в таких рядках: „...бо раптом розум зашепоче, мов змія: „Твоя любов була поганська” [1: 214]. На думку І. Бетко, у цій поезії з дияволом ототожнюється тінь, яка, „по-перше, виразно називається по імені, по-друге, розпізнається її ошукансько-зрадницька природа й, по-третє, висловлюються бажання подолати цього іманентного ворога” [2: 198]. У плані дослідження особливостей лінгвальної концептуалізації образу чорта приклад показовий у тому плані, що засвідчує позицію об’єкта зіставлення для вербалізатора „змія”. Нагадаємо, що у Святому Письмі „супротивника Бога називають драконом, давнім змієм, який є диявол і сатана” [7: 391]. Загалом у Біблії відображена як вторинна семантика вказаної назви, пов’язана з гріхопадінням людини, так і архетипна символіка, що виявляє зв’язок із мудрістю. Можливо, цим можна пояснити і антоничівське порівняння „розум, мов змія”, й інші численні зіставлення, в яких фігурує лексема „змія”, що засвідчує в експліцитній чи імпліцитній формі свій зв’язок із демонологією. Пор.: „О, визволь від слова безсили, розчавлю притаєну зради змію” [1: 112] (демон, диявол, у розумінні поета, – нерідко „той, що позбавляє сили творити”); „І змії, мов свічки зелені, світять воском яду” [1: 189] (саме такі змії, що їх плекає „брат твій – ідол”, виступають спокусниками поета); „Гей, відходить буря, проспівавши лунку, лиш грім із громом, мов змія з змією, ще раз сплелись в останнім поцілунку” [1: 177] (поезія засвідчує амбівалентний душевний стан ліричного героя, спокушеного природою, що закликає „не в Біблії пити бурю плідну й цілющу”, а в гріховному коханні. Зауважимо, що „міфологія ототожнює райського Змія із Сатаною, або Дияволом, що спокусив Єву та намагався ввести в оману й Адама” [10: 132]). Відтак, робимо висновок, що семантика концепту у позиціях зіставлення передусім відповідає смислу – „той, що є спокусником, хитрим, підступним”.

Натомість у поезії „Геть, дияволе!” ліричний герой, який тривалий час перебував у стані болісного роздвоєння внаслідок переживання релігійного досвіду, здобуває перемогу над дияволом, здійснюючи ритуальний обряд самоочищення. Він не піддається на вмовляння „Янгола вигнаного”, що, як „зелена і ярка папуга”, обіцяє розкіш, „шалену та гарячу”, а „поріг свого серця зливає всецілющою, свяченою водою” [1: 231]. У наведеному контексті експлікується уявлення про спокусництво „Янгола вигнаного”, що зіставляється з папугою, але який, проте, виявляється безсилим перед людиною, що повірила в Бога і в себе. Загалом аналіз концепту „чорт” у згаданих поезіях засвідчує реалізацію в його семантиці такого важливого компонента, як: „той, що є споконвічним супротивником Бога, перед яким врешті виявляється безсилим”.

Підводячи підсумки, констатуємо, що у семантичній структурі концепту „чорт”, реалізованого у мовно-концептуальній картині світу Б.-І. Антонича, об’єктивуються як ті уявлення про відповідний демонологічний персонаж, що склалися у релігійній (християнській і язичницькій) свідомості та підтверджені загальномовною концептуалізацією відповідного поняття, так і ті, що виявляють особливості індивідуально-авторського світобачення, зокрема, тлумачення письменником проблеми духовної інтеграції ліричного героя, яка розглядається через взаємостосунки його не лише з Богом, а й чортом. Аналіз семантики досліджуваного концепту важливий також у тому плані, що підтверджує його конотованість, яка засвідчує виразну амбівалентність концептуалізованої одиниці.

Специфіка авторського образотворення, як свідчать проведені спостереження, проявляється і на рівні номінацій (пріоритетність у вживанні назв зі словом „Янгол”: „Чорний Янгол”, „Янгол вигнаний”, „Янгол лісу” чи „змії”); і в семантиці, зокрема, в концептуалізації етнічних уявлень про чортів, які спокушають за допомогою карт, горілки, золота, що дозволило конкретизувати відповідний семантичний компонент у структурі досліджуваного концепту.

Аналіз змодельованого на основі поетичних текстів Б.-І. Антонича концепту „чорт” засвідчує, що в них він виявляє себе і як константа української етносвідомості, і як індивідуально-авторський художній концепт. Про самого ж поета можна говорити, що в українській літературі на початку ХХ ст. з’явився митець із виразним індивідуальним обличчям, творчість якого і сьогодні поціновується як оригінальне й неповторне явище.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антонич Б.-І. Велика гармонія (Модерністична поезія ХХст.) / Упоряд., передм., прим. Д.В. Павличка. – К.: Веселка, 2003. – 350с.
2. Бетко І. Українська релігійно-філософська поезія. Етапи розвитку. – Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2003. – 240с.
3. Грещук В. Оказіональне слововживання у поезії Б.-І. Антонича: Варшавські українознавчі записки Х / За ред. С. Козака. – Варшава, 2000. – С. 209-224.
4. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / Гол. ред. О.С. Мельничук. – К.: Наук. думка, 1982. – Т. 1. – 631с.
5. Мифы народов мира: Энциклопедия: В 2 т. / Гл. ред. С.А. Токарев. – М.: Сов. энцикл., 1992. – Т. 2. – 719с.
6. Новикова М. Міфи та місія. – К.: Дух і література, 2005. – 432с.
7. Нюстрем Э. Библийский словарь: энциклопедический словарь / Пер. со швед.; И.С. Свенсон (ред. пер.). – СПб: Библия для всех, 2004. – 517с.
8. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. – 2-е изд. – М.: Прогресс, 1987. – Т. 4. – 864с.
9. Хобзей Н. Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник. – Львів, 2002. – 216с.
10. Христианство: догмы и ереси. Компактэнциклопедия/ Пер. с франц. Е.Баевской и Л.Цивьяна. Вступ. ст. В. Аржанухина. – СПб.: Академический Проект, 1997. – 352с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Вільчинська – кандидат філологічних наук, доцент, докторант інституту філології Київського національного університету ім. Т. Шевченка.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, семантика.

ФРЕЙМОВЫЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ОФТАЛЬМОЛОГИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Юлия ВИТ (Одесса, Украина)

Статья посвящена вопросу изучения англоязычной офтальмологической терминологии с позиций когнитивной лингвистики. Применение метода фреймовой семантики позволило представить сложный концептуальный аппарат офтальмологии и соотносимые с ним терминопонятия в виде фрейма, имеющего разветвленную иерархически организованную структуру.

The article deals with the English ophthalmologic terminology from the point of view of cognitive linguistics. The use of the method of frame semantics allowed to represent the complex conceptual apparatus of ophthalmology and correlated with it terms as a frame having a ramified, hierarchically organized structure.

В настоящее время все большее число исследований связывают решение различных вопросов языкознания с изучением когнитивной деятельности человека. Когнитивные аспекты исследования, характерные для современной лингвистики, особенно интересны для терминологии, где за каждым термином стоит четкая, точная структура знания [4: 13].

Когнитивное направление в терминоведении разрабатывается М.Н. Володиной, С.В. Гриневым, В.Ф. Новодрановой и другими. Так, В.Ф. Новодранова акцентирует внимание на возможностях когнитивно-коммуникативного подхода, позволяющего развивать новые направления и методы в терминоведении, в интерпретации языка науки как средства категоризации человеческой деятельности. Являясь инициатором исследования систем медицинских терминов с позиции фреймовой семантики, она рассматривает значения номинативных единиц “как аналоги готовых концептуальных структур, выполняющих функции перевода определенных наборов концептов в реальные языковые формы” [5: 69].

В качестве лингвистической концепции фреймовая семантика была предложена Ч. Филлмором [9: 10] и явилась продолжением падежной грамматики. В дальнейшем понятие фрейма испытало трансформацию от представления о падежной рамке глагола до представления о сложных совокупностях изучаемых объектов.

Вслед за М. Минским, создателем теории фреймов, мы понимаем фрейм как минимально необходимую структурированную информацию, которая однозначно определяет данный класс объектов [3]. Это “организация представлений, хранимых в памяти, структура знаний об определенном фрагменте человеческого опыта. Данное знание включает: а) лексическое значение; б) энциклопедическое знание; в) экстралингвистическое знание” [2: 46-47].

С онтологической позиции фрейм отражает структуру организации научно-практической деятельности. С гносеологической точки зрения он представляет отражение этой деятельности в процессе ее познания. И, наконец, в когнитивном плане он отражает структуру организации полученных знаний в сознании человека [7: 64].